

Imperivm Romanvm Christianvm: Ortaçağ Müslüman Tarihçilerine Göre “Bizans”ın Başlangıcı Erman ŞAN^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İSTANBUL.

* ermansan@gmail.com.

⁺ ORCID: 0000-0001-8676-6215

Öz– Geleneksel olarak Roma tarihi üç dönem altında değerlendirilir. Tarihleri çok kesin olmamakla birlikte bunlardan ilki *Regnum Romanum* yani Krallık Dönemi (MÖ 753-509), ikincisi *Res Publica Romana* yani Cumhuriyet Dönemi (MÖ 509-27) ve üçüncüsü de *Imperium Romanum* yani İmparatorluk Dönemi’dir (MÖ 27-MS 312 [?]). Roma tarihinin bu üç dönemine bir dördüncüsü de ilâştirilmiş gibidir: Doğu Roma veya Bizans İmparatorluğu. Malum olduğu üzere, Bizans ismini taşıyan bir devlet tarihte hiç var olmamıştı. Daha doğrusu Bizans tanımlaması, sonrasında kurucusuna ithafen Constantinopolis adını alacak Byzantium şehrinin adı üzerinden yapılmıştı. Bu ismi Roma İmparatorluğu’nun bir dönemi için en uygun tanım olarak seçen araştırmacılara göre, Roma İmparatorluğu’nun müteakip dönemi öncesinden çok ciddi farklarla ayrılmaktaydı. Bu nedenle de Roma İmparatorluğu’na bu andan itibaren söz konusu değişiklikleri de kapsaması düşüncesiyle çoğunlukla “Bizans” denilmiştir. Çok özet bir biçimde vermeye çalıştığımız bu düşüncenin haklı kısımlarının bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Fakat tarihsel sürece tarafsız bir gözle bakıldığında bu dördüncü döneme *Imperium Romanum Christianum* yani Hıristiyan Roma İmparatorluğu demek çok daha hakkaniyetli ve doğru bir yaklaşım olabilirdi. Böylesi bir tanımlama hem Doğu Roma’dan hem de bilhassa Bizans’tan çok daha isabetli bir şekilde durumu ve dönemi özetlerdi. Ona Hıristiyan Roma İmparatorluğu ismini verenler ise, Ortaçağın tartışmasız en üretken tarihçileri ve coğrafyacıları olan Müslümanlar yazarlardı: *Mülûki’r-Rûmü’l-mütenassıra*.

Anahtar Kelimeler– “Constantinus I Magnus, Hıristiyanlık, Doğu Roma İmparatorluğu, Milvius Köprüsü Savaşı, Constantinopolis, Ortaçağ Müslüman Tarihçileri”

Imperivm Romanvm Christianvm: The Beginnings of “The Byzantine Empire” according to Medieval Muslim Historians

Abstract– Traditionally, Roman history is divided into three periods. Although their dates are not very precise, the first is *Regnum Romanum* or the Kingdom Period (B.C. 753-509), the second is *Res Publica Romana* or the Republican Period (B.C. 509-27), and the third is *Imperium Romanum* or the Imperial Period (B.C. 27-A.D. 312 [?]). A fourth is attached to these three periods of Roman history: Eastern Roman or Byzantine Empire. As it is known to all, a state bearing the Byzantine name never existed in history. More precisely, the Byzantine definition was made over the name of the city of Byzantium, which would later be named Constantinopolis, in honor of its founder. According to the researchers who chose this name as the most appropriate definition for a period of the Roman Empire, it was very different from the period before the Roman Empire. For this reason, the Roman Empire was mostly called “Byzantine” from this moment of transformation. There are points where this idea that we try to give in a very brief way has parts that it is justified. But looking at the historical process in a neutral way, it would be a much more correct approach to call this fourth period *Imperium Romanum Christianum* or Christian Roman Empire. Such a definition would summarize the situation and the period more accurately than both Eastern Rome and especially Byzantine. Those who called it the Christian Roman Empire were Muslims, the undisputed most productive historians and geographers of the Middle Ages: *Mulûk al-Rûm al-mutanassıra*.

Keywords – “Constantinus I Magnus, Christianity, The Byzantine Empire, Battle of the Milvian Bridge, Constantinopolis, Medieval Muslim Historians”

Giriş

Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi, Bizantinolojinin hâlâ net bir cevap üretmediği en önemli sorunlarından biri olarak durmaktadır. Bu bağlamda Bizans İmparatorluğu'nun kuruluş veya başlangıç noktası için MS III. yüzyıl sonlarından başlayan ve takip eden beş asırlık süreç içerisinde kuruluşa veya dönüşüme belirgin bir milât arayan teklifler yapılmıştır. Bizans İmparatorluğu'na dair tartışmaların kilitlendiği nokta ironik bir biçimde, Cyril Mango'nun deyimiyle de artık "kullanışlı bir etiket"e dönüşmüş olan¹, "Bizans" tanımlamasının ta kendisidir. Mango'nun tam aksine John Bagnell Bury'ye göre ise, "Bizans" tabirini kullanmak "çok tehlikeli" idi². Samimi olmak gerekirse, kesinlikle taban tabana zıt düşüncelermiş ve hatta oldukça tuhafmış gibi gözükse de bu değerli araştırmacıların her ikisi de aynı derecede haklıdır. Günümüzde araştırmacılar "Bizans" isimlendirmesinin ne derece yanıltıcı veya John Bagnell Bury'nin deyimiyle "çok tehlikeli" olduğunu bilmelerine rağmen, Roma İmparatorluğu'nun Constantinopolis merkezli Hıristiyan döneminden bahsederken Mango'nun vurguladığı gibi "kullanışlı bir etiket olan Bizans" tabirini kullanmadan bir metin kaleme almanın ne derece imkânsız olduğunu da farkındadırlar. Bundan dolayı Bizans İmparatorluğu'na dair olarak kaleme alınan çalışmaların hemen başında "Bizans" tabirinin aslında modern araştırmacılarca icat edilmiş olduğu, Bizanslıların böylesi bir adlandırmadan haberdar bile olmadıkları ve "Bizans"ın tam olarak neye tekabül ettiği konularında geleneksel hâle gelmiş olan açıklamalar yapılmak zorunda kalmıştır³. Tüm bu tartışmalarla birlikte en popülerleri yine de "Bizans" olmasına rağmen "Doğu Roma", "Geç Roma", "Yunan/Grek İmparatorluğu", "Geç İmparatorluk" veya "Ortodoks Roma" gibi başkaca tabirler de ortaya atılmıştır⁴. Roma İmparatorluğu'nun dönemsel tasnifi veya Bizans İmparatorluğu'nun başlangıç anı hakkında modern araştırmacılarca öne sürülen her görüşün kendince bir haklılığı bulunmasına rağmen, belki de en ilginç ve en gerçekçi öneri Ortaçağ Müslüman tarih literatüründen gelir: *Mülûki'r-Rûmü'l-mütenassıra* yani Hıristiyan Roma İmparatorluğu veya Latincesiyle ifade etmek gerekirse *Imperium Romanum Christianum*.

Sözünü ettiğimiz tartışmaların tam merkezindeki asıl isimse, Hıristiyanlığı *Imperium Romanum*'un yani Roma İmparatorluğu'nun gündemine taşımış gözükken ve Alexander A. Vasiliev'in Hıristiyanlık özelinde kendisini tanımladığı şekliyle "başlıca sorumlu"⁵ olan Constantinus I Magnus (312-337) idi. Ne var ki

Constantinus Magnus'un dolayısıyla da *Imperium Romanum*'un Hıristiyanlaşması, Roma ve Bizans tarihinin anlandırılması en zor konuların başında gelir. Zaten bunca tartışmanın burada düşünülmüş olması da bunun bir kanıtıdır. Constantinus'un Hıristiyanlığı hakkında çok uzun zamandır araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüş olmasına rağmen büyük ihtimalle gerçeği tam olarak bilme şansına asla sahip olamayacağız. Şimdilik öngörülebilir yegâne husus, imparator olma mücadelesi esnasında ve sonrasında Constantinus'un yavaş yavaş Hıristiyanlığa meylederken eski pagan inançlarını da tam olarak hiçbir zaman terk etmemiş olduğu⁶.

Constantinus ve İlahî Destek

Roma İmparatorluğu, MS III. yüzyılın sonuna gelindiğinde nihayet Krizler Devri olarak bilinen yıpratıcı süreci geride bırakmak üzereydi⁷. Krizler Devri'nden çıkış için atılan adımların en önemlisi, *augustus* olmak için resmî bir sıra düzeninin de bulunması gerektiği öngörüsünde bulunan, Augustus Diocletianus'un (284-305) kurguladığı *tetrarchia* yani "dörtlü idare sistemi" idi⁸. Ne var ki bu husustaki rekabet de bir şekilde tetraşiye dâhil olma mücadelesine dönüşecekti. Bir türlü tetraşiye dâhil olmayı başaramayacakların başındaysa, "Emekli Augustus" Maximianus'un (293-305) oğlu Maxentius geliyordu. Maxentius, anlaşıldığı kadarıyla biraz da Constantinus'a tepki olarak, Roma şehrine çekilmiş ve kendisini bu eski başkentte imparator ilan ettirmişti⁹. Bu andan itibaren imparatorluk, bir kez daha Krizler Devri'ni aratmayan mücadelelere sahne oldu. Augustus Galerius'un (308-311) 311 yılındaki ölümüyle de, o ana değin zor bela ayakta kalmayı başarmış olan, tetraşi resmen sonlandı. Diocletianus'tan sonra sistemin yönlendiricisi konumundaki Galerius'un ölümü tetraşinin sonlanmasının yanında beklenen iç savaşı da tetiklemişti.

306 yılından beri tetraşide bir *caesar* olarak yer alan Constantinus, 312 yılında Maxentius'a karşı büyük bir orduyla süratli bir şekilde harekete geçerek Alpleri aşmış ve İtalya'ya girmişti. Roma İmparatorluğu'nun her manada kaderini etkileyecek olan savaş, güneye ilerleyişine devam eden Constantinus ile ona karşı direnmeye çalışan Maxentius arasında Roma'nın hemen kuzeyinden geçen Tiber nehri üzerindeki *Pons Milvius* yani Milvius Köprüsü civarında 28 Ekim 312 tarihinde gerçekleşti. Bu önemli savaşın kazanırsa,

¹ Aslında Cyril Mango tam olarak, "Bizans" tabirinin sadece kullanışlı bir etiketten ibaret olduğunu bilmesi gerektiğini, buna rağmen sadece bir etiket olan bu ibareyi kullanmayı reddetmenin de ukalalık olduğunu ifade eder. Bkz. *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 9.

² John Bagnell Bury, Roma tarihinin "Bizans" diye tanımlanan dönemine dair olarak kaleme aldığı dizi reddetmenin de ukalalık olduğunu ifade eder. Aynı konuya dair kendi zamanına kadarki araştırmalardaki yaklaşımları ve bu kapsamda kullanılmış olan tabirleri ciddi bir eleştiriye tabi tutmuştur. Burada üzerinde durduğu hususlardan biri de "Bizans" tabirinin gereksiz kullanımıdır. Bkz. *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, I, MacMillan and Co., London, 1889, s. V-IX.

³ Henüz 2014 yılında yayınlanan ve 2018 yılında da Türkçeye kazandırılan Dionysios Stathakopoulos'un çalışmasının hemen başında da bu tartışmanın devam ettirildiği görülecektir. Bkz. *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 19-28.

⁴ "Bizans" ve mukabili terimlerle tabirler için kısa olmasına rağmen kapsayıcı bir tartışma Alexander A. Vasiliev tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2016, s. 30-33. Benzer ve çok daha yeni bir tartışma için bkz. Stathakopoulos, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, s. 19-23.

⁵ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 58.

⁶ George Ostrogorsky, tarihçiler arasında çok uzun zamandır ciddi bir tartışma konusu olagelmüş Constantinus'un Hıristiyanlığı hakkında özet olmasına rağmen çok önemli bir şablon ortaya koymuştur. Ostrogorsky'ye göre, Constantinus'a dair olan pek çok husus Constantinus'un Hıristiyanlığa meylini gösteriyorken diğer pek çok husus da eski pagan inanışlarından tam olarak kopmamış olduğunu ispatıydı. Bu kafa karıştırıcı durumun sebebiye,

o zamanlar için hiç de tuhaf olmayan, aynı anda birden fazla külte inanmasından veya bir idareci olarak saygı göstermesinden kaynaklanıyordu. Buna uygun bir biçimde, 312 yılından yani meşhur Milvius Köprüsü Savaşı'ndan itibaren Hıristiyanlık ve onun Tanrısı ile diğer inanışları çok da dışlamadan biraz daha fazla yakınlık kurmaya başlamıştı. Bkz. *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, 5. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 42-44. Böyle davranmakla Constantinus, Roma İmparatorluğu'nun da Hıristiyanlıkla kendisinininkine benzer bir yakınlığa girmesine de vesile oluyordu. John Haldon'ın vurguladığı gibi, Constantinus tarafından hoşgörülü davranılması neticesinde Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu dâhilinde zaman içerisinde diğer kültürlerin aleyhine olarak güçlenecek ve taraftarlarını da arttıracaktı. Bkz. *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017, s. 33.

⁷ Guy M. Rogers'ın Krizler Devri'ni askeri ve politik, ekonomik, ahlaki ve dinî krizler başlıkları altında incelediği çalışmasına bkz. "The Crisis of the Third Century", *Belleten*, LIII/205 (1988), s. 1509-1526. Krizler Devri'nin gelişmelerinin kronolojik sunumları için bkz. Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihi Giriş*, 11. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 257-287. Krizler Devri'nin akabinde imparatorlukta gözlemlenen değişimlerin Bizans'ın temellerini oluşturmaları açısından irdelenmesi hususunda ayrıca bkz. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 25-42; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermerit, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 39-50.

⁸ Diocletianus tarafından ihdas edilen *tetrarchia* sisteminin prensipleri ve işleyişi hakkında kısaca bkz. Diakov – S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi II: Roma Tarihi*, Çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 281-285.

⁹ *Origo* III. 6; Eutr. X. 2; Zosim. II. 9, Sokr. I. 2; *Chron. Pasch.* 518-519.

rakibi Maxentius'u öldürmeyi başaran ve imparatorluğun batısının da tek hâkimi olan Constantinus idi¹⁰.

Constantinus'un en büyük rakiplerinden Maxentius'a karşı *Pons Milvius*'ta kazandığı galibiyetin asıl önemli tarafı, sonrasında Romalı Hıristiyan yazarlar tarafından Constantinus'un bu savaşı ilahî bir destekle kazanmış olarak lanse edilecek olmasıydı¹¹. Dionysios Stathakopoulos'un da vurguladığı gibi, böylelikle Romalı Hıristiyan yazarlar Milvius Köprüsü Savaşı'nı hem Roma İmparatorluğu hem de Hıristiyanlık açısından belirleyici dönüm noktası olarak kaydetmiş oldular¹².

Alexander A. Vasiliev'in belirttiğine göre, Milvius Köprüsü Savaşı ile ilgili olarak Constantinus'un aldığı ilahî yardıma dair en erken anlatı Constantinus'un çağdaşı Lactantius'un (ö. 325 veya 340) *De martibus persecutorum* isimli eserinde bulunur¹⁴. Lactantius'a göre Constantinus, kendisinin sembolüne benzeyen bir işareti¹⁵ kalkanının üzerine nakşetmesi hususunda rüyasında Hz. İsa tarafından uyarılmıştı. Elbette burada kastedilen Hz. İsa'nın isminin Grekçe ilk iki harfinden oluşan monogramı yani *christogram*dır: XP (=Chi-Rho). Yine Vasiliev'e göre, diğer iki anlatıya, Constantinus'un çağdaşlarından Caesareali Eusebios'un¹⁶ (ö. 339 veya 340) *Historia ecclesiastica* ve *Vita Constantini* isimli çalışmalarında bulunur. *Historia ecclesiastica*'da Eusebios, zaferin Tanrı'nın yardımıyla gerçekleştiğinden bahsederken rüya veya sembole dair herhangi bir göndermede bulunmaz. Vasiliev devamında, en detaylı anlatımına *Vita Constantini*'de bulunduğunu ifade eder. Burada anlatılan, Constantinus'un Maxentius'a düzenlediği sefer esnasında güneş üzerinde parlak bir imge –ki kastedilen yine *christogram*dır– ve bu imgenin yanında bulunup onunla galip geleceğine dair bir yazı gördüğüne dair hikâyenin daha sonrasında Constantinus'un kendisi tarafından da doğrulandığını yazmaktadır. Bunları gören Constantinus ve askerleri şaşırılmışlar fakat olan bitene de bir mana verememişlerdir. Ertesi gün yine aynı imgeyi taşıyan Hz. İsa, bu sefer rüyasında Constantinus'a gelerek Haç'ın bir benzerini yapmasını ve düşmanın üzerine bu şekilde yürütmesini söyler. Constantinus uyandığında bu imgeyi tarif ederek yaptırır (=labarum)¹⁷ ve tipki Hz. İsa'nın öğütündeki gibi Maxentius'un ordusuna karşı kullanarak galip gelir (bkz. Şekil 1). Maxentius'u mağlup etmeyi başaran Constantinus, savaştan sonra asıl hedefi olan ve Maxentius'a sığınma imkânı veren Roma şehri üzerine yürüyüşüne devam etmişti. Ertesi

gün Constantinus, kadim başkent Roma şehrine girmiş ve öncesinde Maxentius'u destekleyen halk ve *senatus* tarafından bir kurtarıcı olarak selamlanmıştı¹⁸.

312 yılının Roma tarihi açısından sahip olduğu önem, kaynaklarda bilhassa vurgulanmış olan Constantinus'un bu tarihte imparatorluğun batısının tek hâkimi olmasıyla sınırlı değildir. Bundan çok daha önemli olanıysa, 312 yılının aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun sonrasında Bizans olarak adlandırılacak döneminin de başlangıç noktası olmasıdır. Eusebios ve Lactantius gibi yazarlarca işlenmeye başlayan ilahî destek konusunun bir savaş özelinde üretilen bir mitem¹⁹ ziyade imparatorlukta çok büyük değişimlerin çevresinde şekillendirileceği bir milât idi. Bu milâtle birlikte Alexander A. Vasiliev'in de dediği gibi, Roma İmparatorluğu geçmişiyse çelişmeye ve hatta bazen de onu tamamen inkâr etmeye başlayacağı yeni bir döneme giriyordu²⁰.

© The Trustees of the British Museum

Şekil 1. Constantinus'un, tepesinde *christogram* bulunan *labarum* resmedilmiş sikkesi²¹.

¹⁰ Eusebios, *HE*, IX, 9; Eusebios, *VC*, I, 37-38; *Origo* IV, 12; Eutr. X, 4. Zosim. II, 15-16; Sokr. I, 2; *Chron. Pasch.* 517, 520-521. Milvius Köprüsü Savaşı hakkında ayrıca bkz. Timothy E. Gregory – Anthony Cutler, “Milvian Bridge”, *ODB*, II, 1375.

¹¹ Kolayca tahmin edilebileceği üzere Roma'nın pagan tarihçileri Constantinus'un Maxentius ile olan mücadelesinin hiçbir anında mistik veya ilahî bir destekten bahsetmezler. Örneğin IV. yüzyılın pagan tarihçisi Eutropius'un 369'da kaleme aldığı tarihinde böylesi bir bilgi bulunmaz. Bkz. Eutr. X, 4. Turhan Kaçar da, dinî temayülünün belirlenmesinin zor olmakla birlikte araştırmacılarca bir pagan olarak nitelendirildiğini belirttiği, *Origo Constantini Imperatoris*'in (390'lar) yazarının da Milvius Köprüsü Savaşı'na dair hiçbir dinî motiften bahsetmediğine dikkat çeker. Bkz. “*Origo Constantini Imperatoris*: İmparator Constantinus'un Yükselişi”, *TİD*, XX/1 (2005), s. 137. Tarihini 501 yılı civarında kaleme aldığı düşünülen pagan tarihçi Zosimos da böyle bir yardımdan bahsetmemiştir. Bkz. Zosim. II, 15-16.

¹² Stathakopoulos, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, s. 35. Jean-Claude Cheynet de Constantinus'un Ortaçağ'da referans imparator olduğunu söyleyerek aynı vurguyu yapar. Bkz. *Bizans Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, 2. Basım, Dost Kitabevi, Ankara, 2016, s. 9.

¹³ 325 yılı civarında öldüğü düşünülen Lactantius ve eserleri için kısaca bkz. Barry Baldwin, “Lactantius”, *ODB*, II, 1168.

¹⁴ Bu kısım, konu hakkındaki en erken kayıtların tamamını barındırması nedeniyle Alexander A. Vasiliev'in çalışmasındaki ilgili bölüm üzerinden ele alınmıştır. Bkz. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 65-66. Ayrıca benzer mahiyette değerlendirme ve aktarımlar için bkz. Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 67-68.

¹⁵ Söz konusu edilecek işaretlerin kaynaklardaki tarifleri için ayrıca bkz. Patrick Bruun, “The Victorious Sings of Constantine: A Reappraisal”, *NC*, CLVII (1997), s. 41-42.

¹⁶ Eusebios ve eserleri için kısaca bkz. Alexander P. Kazhdan – Barry Baldwin, “Eusebios of Caesarea”, *ODB*, II, 751-752.

¹⁷ Alexander A. Vasiliev'in bahsettiği üzere *labarum*, *Vita Constantini*'de Constantinus'un savaştan evvelki gün güneş üzerinde gördüğü, savaş günüyse Hz. İsa'nın rüyasına girerek yapmasını istediği haçtan esinlenerek yapılmış mızrak şeklindeki uzun bir haç idi. Bkz. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 66. Ayrıca bkz. Timothy E. Gregory – Anthony Cutler, “Labarum”, *ODB*, II, 1167. *Christogramın ve labarumun*, Constantinus'un sikkelerinde ortaya çıkmasına dair bkz. Bruun, “The Victorious Sings of Constantine”, s. 41-46, pl. 19.

¹⁸ Eusebios, *HE*, IX, 9; Eusebios, *VC*, I, 39; *Chron. Pasch.* 521; Theoph. 14. Pagan bir tarihçi olan Zosimos, şehir halkının Constantinus'un zaferine dair kendilerine ulaşan haberlerin gerçekliklerinden emin olmadıkları için bunları şüpheyle karşıladıklarını ama sonrasında Maxentius'un kesilmiş kafası bir mızrağın üzerinde getirilince sevindiklerini belirtir. Bkz. Zosim. II, 17.

¹⁹ Böylesi bir konuda literatür yaratma sürecine dair Alexander A. Vasiliev'in söyledikleri için bkz. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 59-60. Ayrıca krş. Mary Beard, *SPQR: Antik Roma Tarihi*, Çev. İrem Sağlamer, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2018, s. 517; Judith Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 39-40.

²⁰ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 59.

²¹ 327 yılında Constantinopolis'te bastırılmış olan *nummusun* ön yüzünde Constantinus (CONSTANTINVS MAX AVG) ve arka yüzünde, tepesinde *christogram* (=XP) bulunan *labarum* resmedilmiştir. The British Museum/London, Coins and Medals Department, No. 1890,0804.11. Bkz. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1890-0804-11, 10.09.2020.

Mülûki'r-Rûmü'l-mütenassıra veya Imperium Romanum Christianum

Milvius Köprüsü Savaşı'na Romalı Hıristiyan yazarlarından daha farklı bir motivasyonla ama yine de benzer bir vurgu, Ortaçağ Müslüman tarihçileri tarafından da yapılmıştır. Bunlardan bazıları, daha sonrasında araştırmacılarla “Bizans” olarak tanımlanacak Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyan döneminden ayrı bir başlıkla bahsetmişlerdir. Bizans'ı ayrı bir başlıkla ele almış olan Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin eserlerinde söz konusu kısmın ilk imparatoru doğal olarak Constantinus Magnus iken; onun saltanatının ve aynı zamanda Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nun başlangıç konusu da galip olarak ayrıldığı 312 yılındaki Milvius Köprüsü Savaşı'dır.

Modern araştırmacıların durumuna benzer bir şekilde Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin bazıları, Roma tarihini değişik şekillerde tasnif edip Bizans İmparatorluğu'nu veya Roma tarihinin söz konusu dönemini birbirlerinden farklı biçimlerde isimlendirmişlerdi. Aslında en önemli rakiplerini tanımaya ve anlamaya çalışan Müslüman tarihçilerinin kullandıkları bazı başlık ve tanımlamalar bizlerin de Roma İmparatorluğu veya Bizans İmparatorluğu tarihine bakışımızı revize edecek türdendir. Ortaçağ Müslüman tarihçileri tarafından kaleme alınmış genel dünya ve kavimler tarihi özelliklerindeki eserlerin²² önemli bir kısmı, *Mülûkü'r-Rûm* (ملوك الروم) yani “Roma İmparatorları” vb. başlıklar²³ altında *Res Publica Romana*'nın yani Cumhuriyet Dönemi'nin (MÖ 509-27) *Dictator Perpetuus*'u²⁴ yani yaşam boyu dictator olarak pratikteki ilk imparatoru Gaius Iulius Caesar'dan (ö. MÖ 44) başlayarak sırasıyla Roma imparatorlarından bahsederler²⁵.

Genel dünya ve kavimler tarihi kapsamındaki eserlerin en meşhuru olan Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Târihu'l-umem ve'l-mülûk*'unda²⁶ Roma imparatorları, Heraclius'a (610-641) yani İslâmiyet'in muhatabı olan ilk imparatora değin neredeyse hiçbir açıklama yapılmaksızın ve herhangi bir ara başlık kullanılmaksızın adeta bir liste hâlinde sunulmuştur²⁷. Liste mahiyetindeki anlatımda Taberî, sözünü ettiğimiz “Bizans”ı veya “Hıristiyan Roma”yı kasteden ayırt edici herhangi bir başlık da kullanmamıştır. Ne var ki İslâmî bakış açısını da yansıtan bu sunumunda Taberî, bir manada kimsenin umurunda olmayan “gerçekte olanı” betimlemektedir ve bu da “Bizans İmparatorluğu” ile ilgili olarak oluşturulmuş modern algının çok da gerçekçi olmadığını bir kez daha hatırlatır. Yani Taberî'nin şablonundan çıkarılması gereken en önemli neticelerden biri, İslâmiyet'in gelişine kadarki tarihin pek de bir önemi olmadığı vurgusunun²⁸ yanında, aslında “Bizans İmparatorluğu” diye bir devletin hiç var olmadığını ve geçirdiği muazzam dönüşüme rağmen Roma İmparatorluğu'nun yaşmaya devam ettiğidir.

Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin bazılarının, Bizantologların içinden bir türlü çıkamadığı Roma İmparatorluğu'nun dönemsel tasnifi veya “Bizans”ın başlangıç anı hakkında aslında oldukça isabetli tercihler yapmış olduklarını belirtmiştik. Öncesinde Roma İmparatorluğu'ndan bahsettiklerini söylediğimiz Müslüman tarihçilerinin bazıları, sonrasında Roma'nın ve imparatorlarının Hıristiyanlıklarının vurgulandığı yeni bir başlıkla Constantinus Magnus'tan itibaren artık araştırmacılarca “Doğu Roma” veya “Bizans” diyerek tanımlanmak zorunda kalınan dönemin imparatorlarının kronolojik bir liste dâhilinde anlatımına geçerler. Bunlar arasındaki en çarpıcı başlık, Ortaçağ'ın en önemli Müslüman tarihçi ve coğrafyacılarından biri olan Ya'kübi (ö. 292/905'ten sonra) tarafından *Târihu'l-Ya'kübi*²⁹ adlı çalışmasında kullanılmıştır.

Ya'kübi, değerli çalışmasında “Bizans İmparatorluğu” için çok net bir biçimde *Mülûki'r-Rûmü'l-mütenassıra* (ملوك الروم المتتصرة) yani tam olarak “Hıristiyan Roma İmparatorları” başlığını tercih etmiştir. Ya'kübi'nin *Mülûki'r-Rûmü'l-mütenassıra* başlığı altında ele aldığı ilk konuya, Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığının başlangıcı olarak sunduğu ve yukarıda hem Roma hem de “Bizans” tarihi açısından öneminden bahsetmiş olduğumuz Milvius Köprüsü Savaşı'dır. Temelinde Bizans döneminin ilk dünya tarihi olan Malalas'ın (ö. 570'ler) *Khronographia*'sındaki³⁰ anlatı³¹ bulunuyor gibi gözükten *Târihu'l-Ya'kübi*'deki kısım şöyledir³²:

“*Yünân* öğretisinden çıkıp Hıristiyanlığa geçen *Mülûkü'r-Rûm*'un [=Roma imparatorlarının] ilki *Kustantin* (قسطنطين) [=Constantinus I Magnus] idi. Sebebi de şuydu: [Constantinus] bir kavimle savaşıyorken uykusunda, oraya gökten indirilen ve üzerinde haç [=*christogram*/XP] olan bir mızrak [=*labarum*] gördü. Sabah olunca kendi mızrağına [da bu] haçı [=*christogram*/XP] yaptırdı ve sonra savaşarak galip geldi. İşte onun [=Constantinus'un] Hıristiyan olma sebebi buydu. Sonrasında [Constantinus] Hıristiyanlığı destekledi ve kiliseler inşa etti...”

Ya'kübi örneğinde de görüldüğü gibi Müslüman yazarlar da tıpkı Romalı Hıristiyan yazarlara benzer bir biçimde Milvius Köprüsü Savaşı'na özel bir önem atfetmişlerdi. Hatta Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094), *el-Mesâlik ve'l-memâlik* isimli dünya coğrafyası çalışmasında “Bizans” veya Roma İmparatorluğu'nun söz konusu dönüşümü için ayrı bir başlık kullanmamış olmasına rağmen Constantinus'un Milvius Köprüsü Savaşı'na ve bu münasebetle de Hıristiyan olmasına gönderme yapmayı ihmal etmemiştir³³.

²² Söz konusu genel dünya ve kavimler tarihi niteliğindeki eserlerin bir listesi için bkz. Nahide Bozkurt, *Müslüman Tarihçilerin Dünya Tarihi Tasarımları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020, s. 14, 26-29.

²³ Misalen bkz. Ya'kübi, *Târihu'l-Ya'kübi*, I, 126; Taberî, *Târihu'l-umem ve'l-mülûk*, I, 606; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*, I, 243; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 113; Makdisî, *el-Bed' ve'l-târih*, I, 315; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, I, 236.

²⁴ Bkz. Suet. *Iul.* 76.

²⁵ Bu konu hakkında bkz. Erman Şan – Ferit Baz, “*Mülûkü'r-Rûm*: Ya'kübi'ye Göre Roma İmparatorları”, *MJH*, VI/2 (2016), s. 427-441.

²⁶ Taberî ve *Târihu'l-umem ve'l-mülûk* hakkında bkz. Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, 2. Basım, E. J. Brill, Leiden, 1968, s. 134-135; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 2. Basım, İŞAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 80-87. Taberî'nin dünya tarihini ele alışı açısından değerlendirilmesi için bkz. Bozkurt, *Müslüman Tarihçilerin Dünya Tarihi Tasarımları*, s. 61-65.

²⁷ Söz konusu kısım için bkz. Taberî, *Târihu'l-umem ve'l-mülûk*, I, 606-608.

²⁸ Aslında Taberî, *Târihu'l-umem ve'l-mülûk*'unun genelikle bu mesajı verir ve çalışmasında asıl odaklanılan husus İslâmiyet ve onun tarihidir. Diğer milletlerden bahsettiği kısımların tamamı da bir bakıma İslâm tarihine bir giriş niteliğindedir ve eserin onda birlik kısmına tekabül eder. Bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 84. Yine de Taberî'nin tavşın,

günümüze ulaşan ilk Müslüman kroniği *et-Târih*'in yazarı Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-855) kadar muhafazakâr olduğu da söylenemez. Halife b. Hayyât, *et-Târih*'ini Hz. Peygamber'in doğumuna dair haberlerden kısaca bahsettikten sonra hicri birinci yıldan (622) yani İslâm Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlatır. Böylesi bir tertibe sahip *et-Târih*, başkaca bir açıklamaya gerek kalmaksızın Halife b. Hayyât'ın okuyucularına vermek istediği mesajı da çok net bir şekilde yansıtmaktadır. Bkz. Halife b. Hayyât, *et-Târih*, s. 49-52.

²⁹ Ya'kübi ve tarih alanındaki önemli çalışması *Târihu'l-Ya'kübi* için bkz. İgnatij Yulianoviç Kraçkovskiy, *Arabskaya Geograficeskaya Literatura*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva – Leningrad, 1957, s. 156-158; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 78-80; Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, s. 133-134. Ya'kübi'nin Dünya tarihini ele alışı açısından değerlendirilmesi için bkz. Bozkurt, *Müslüman Tarihçilerin Dünya Tarihi Tasarımları*, s. 52-55.

³⁰ Slavlar ve Ruslar arasında genel dünya tarihi yazımının başlamasına büyük etkide bulunmuş olan Malalas'ın *Khronographia*'sı, çok büyük ihtimalle Müslümanlar arasında da benzer bir etkide bulunmuştu. Malalas ve çalışması için bkz. Barry Baldwin, “Malalas, John”, *ODB*, II, 1275.

³¹ Malal. XIII. 2. Diğer benzer anlatılar için bkz. Eusebios, VC, I. 28-38; Sokr. I. 2; Sozom. I. 3-4; *Chron. Pasch.* 520.

³² Ya'kübi, *Târihu'l-Ya'kübi*, I, 132.

³³ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, I, 236.

Roma tarihi hakkında Ya'kübi'ye benzer bir tasnif ve tanımlama yapmış olan bir diğer önemli tarihçi ve coğrafyacı da Mes'ûdi³⁴ (ö. 345/956) idi. Mes'ûdi'nin *et-Tenbih ve'l-işrâf* isimli eserinde *et-Tabakatü's-sâniyye min Mülüki'r-Rûm ve humü'l-mütenassıra* (الطبقة الثانية من ملوك الروم وهم المتنصرة) yani "Roma İmparatorlarının Hıristiyan Olan İkinci Tabakası" başlığı, "Bizans"ın sözünü ettiğimiz sembolik başlangıç anını vurgulamak için seçilmiştir³⁵. Yaptığımız alıntılardan hem Ya'kübi'nin hem de Mes'ûdi'nin Romalı Hıristiyan yazarlar tarafından sunulmuş olan sembolik başlangıç anlatısına uygun bir şablonu takip ettikleri açıkça görülmektedir. Bu noktada Romalı Hıristiyan yazarlarca oluşturulmuş ekletik literatürden bilhassa da Malalas'tan etkilendikleri de neredeyse kesindir. Anlaşılan onlara göre de Bizans İmparatorluğu ile Roma İmparatorluğu arasında mutlaka vurgulanması gereken bir fark vardı ve bu farkın ortaya çıktığı an da Constantinus'un ilahî yardımıyla Maxentius'a karşı galip ayrıldığı Milvius Köprüsü Savaşı idi. Ne var ki söz konusu etkilenmeye rağmen bu bilgiyi bir seçim olarak eserlerine dâhil eden pek çok Müslüman tarihçinin de, Roma İmparatorluğu tarihini tam da bu noktada "Pagan" ve "Hıristiyan" olarak ikiye ayrılabilir ve belki de ayrılması gereken bir tarih olarak gördüklerini düşünebiliriz. Zaten bunu ayrıca bir başlıkla ve tabirle sunmaları da çok önemli bir göstergedir.

Bu noktada Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin Roma-Bizans ayrımı konusundaki vurgularının, eserlerini kaleme aldıkları anda artık çok bariz bir biçimde şekillenmiş olan Müslüman-Hıristiyan rekabeti nedeniyle, Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığına yapılmış gibi bir kanaat oluşması da gayet doğaldır. Constantinus Magnus'un şablonunu ortaya koyduğu Hıristiyanlık üzerine bina edilmiş bir devlet³⁶, VII. yüzyılda İslâmiyet üzerine bina edilmiş benzer nesyona sahip rakip bir devletle çok ani ve oldukça amansız bir mücadeleye girişmiş, bu mücadele de her ikisinin hem birbirlerini hem de doğal olarak kendilerini tanımlama konusunda yönlendirici olmuştu³⁷. Bu işin can alıcı noktasıysa, hem din hem de devlet olarak her ikisinin de dünya egemenliği konusunda benzer iddialarının bulunmasıdır³⁸.

Alexander A. Vasiliev tam da bu noktada, Roma'nın Bizans'a dönüşümünü de Müslümanlarla ilgili bir gelişme olarak sunar. Ona

göre imparatorluk, VII. yüzyılda Müslümanlarca gerçekleştirilen hızlı fetihlerin³⁹ neticesinde nüfusunun çoğunluğunu Yunanlıların oluşturduğu⁴⁰ bir devlete dönmek zorunda kalmıştı. Bu da kaçınılmaz bir biçimde onu Romalı temellerinden uzaklaştıran bir durumdu⁴¹. Vasiliev'e benzer bir şekilde John Haldon ve Judith Herrin'e göre de Roma'dan Bizans'a dönüşüm VII. yüzyılda Müslümanlarla çok ani karşılaşmaya reaksiyon gösterildiğinde tamamlanmıştı ve o ana değin Bizans gerçekten de Roma İmparatorluğu'nun kendisiydi⁴². Bu düşüncelere katılımlım veya katılmayalım, iki büyük medeniyetin birbirlerine yaptığı etkiyi göstermesi açısından söylenenler çok önemlidir ve haklılık payları da çok fazladır. Bu yüzden en değerli eserlerini kaleme aldıkları dönemlerde Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin, en önemli siyasî ve kültürel rakipleri hakkında aktardıkları bilgilerin ve onları tanımlamak için kullandıkları tabirlerin sıradan seçimlerden ziyade onu anlama ve doğru anlatma sürecinin tezahürleri olduğunu anlamak gerekir.

Söz konusu edilen tezahürün bir diğer örneğinde yine Mes'ûdi, bu kez *Mürücü'z-zehab* isimli çalışmasında başlık tercihini *Mülüki'r-Rûmü'l-mütenassıra ve hum Mülükü'l-Küstantiniyye* (ملوك القسطنطينية) (ملوك الروم المتنصرة وهم) yani "Constantinopolis İmparatorları Olan Hıristiyan Roma İmparatorları"ndan yana kullanmıştır⁴³. Gerçekten de Bizans'ın başlangıcı konusunda Constantinus ve Hıristiyanlık kadar önemli olan bir diğer unsur, Charles Diehl'e göre kuruluşuyla *Nova Roma*'nın başladığı ve "Bizanslılığı" ortaya çıkaran karışımın mekânı olan⁴⁴, Constantinopolis şehriydi⁴⁵. Judith Herrin'in altını çizdiği gibi Constantinopolis, çok uzun bir süre için –neredeyse Ortaçağ'ın tamamında– Hıristiyan dünyasının en büyük şehri olarak kalmayı da başaracaktı⁴⁶. Bu açıdan değerlendirildiğinde Mes'ûdi'nin başlığındaki Constantinopolis vurgusu da bilhassa önemli gibi durmaktadır. Ne var ki belki de Mes'ûdi'ye göre, metnin devamında bahsedeceği Hıristiyan Roma İmparatorları artık "İlk Hıristiyan İmparator"un kurduğu Constantinopolis'te hâkim olanlardı; diğer bir deyişle kadim başkent Roma'da hâkim olan Franklar değillerdi⁴⁷.

Mes'ûdi tarafından zekice Constantinopolis'in de işin içine katılmış olmasına rağmen hem onun hem de söz konusu literatürün

³⁴ Mes'ûdi ve günümüze ulaşabilen çalışmaları *Mürücü'z-zehab* ve *et-Tenbih ve'l-işrâf* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kraçkovski, *Arabskaya Geograficeskaya Literatura*, s. 170-182; Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, s. 135-136; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 90-92. Mes'ûdi'nin dünya tarihini ele alışı açısından değerlendirilmesi için bkz. Bozkurt, *Müslüman Tarihçilerin Dünya Tarihi Tasarımları*, s. 70-74.

³⁵ Bkz. Mes'ûdi, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 124. Mes'ûdi ilk tabakayıysa şöyle tanımlar: *et-Tabakatü'l-ülâ min Mülüki'r-Rûm ve humü's-Sâbi'üne* yani "Roma İmparatorlarının Sâbiî Olan Birinci Tabakası". Bkz. Mes'ûdi, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 113. Burada Mes'ûdi'nin "Sâbiî" olarak kastettikleriyle, Ya'kübi'nin yukarıdaki alıntısında "Yünân öğretisi" göndermesinde kastettikleri aynıdır. Yani her ikisi de Roma'nın Hıristiyanlık öncesi pagan inanışlarına ve bu türden kültürel bağli olan imparatorlara göndermede bulunurlar. Her ikisi de Constantinus'un Roma'daki Hellen tapınaklarını yıkarak kiliseler inşa ettiğinden bahseden Malalas'tan etkilenmiş gibidirler. Bkz. Malal. XIII. 2. Mes'ûdi'nin başlığında da geçen, Bizans İmparatorluğu'nun bir unsuru olarak Sâbiîler için kısaca bkz. Mango, *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 101. Müslümanlarca tanımlanan Sâbiîlik ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimi için bilhassa bkz. Şinasi Gündüz, *Sâbiîler Son Gnostikler*, 2. Basım, Vadi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 19-68. Roma bakış açısından Yunanlılık ile paganlığın aynı bağlamda ilişkilendirilmesine dair olarak ayrıca bkz. Stathakopoulos, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, s. 21; Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 384.

³⁶ Constantinus, Timothy E. Gregory ve Anthony Cutler tarafından betimlendiği şekliyle, *İlk Hıristiyan İmparator* olarak kendisinden sonrakilere takip edecekleri bir *Hıristiyan Devlet Şablonu* da bırakmıştı. Bkz. "Constantine I The Great", *ODB*, I, 499. Benzer bir tarif, daha detaylı bir biçimde Judith Herrin tarafından da yapılır. Bkz. *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, s. 41-42.

³⁷ Bu konudaki yorumlara da bkz. Nadia Maria el-Cheikh, *Arapların Göziyle Bizans*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012, s. 26-27; Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, s. 23-24, 149.

³⁸ Ortaçağ'ın, öncesine nazaran çok daha fazla dinî bir karakter taşıdığına vurgulanması gerekenin, baskın bir Yunanlılıktan ziyade *Orbis Romanum*'un bu kısımdaki otoktonlar üzerindeki Hellenistik etki olduğu da söylenmelidir. Böylelikle ikinci plana itilmiş ve âdeta görünmez kılınmış olan otoktonların hakkı da teslim edilmiş olur. Bu konuya dair en iyi anlatı ve değerlendirme için bkz. Mango, *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 19-38.

³⁹ Söz konusu fetihler için bkz. E. W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750), from Arabic Sources", *JHS*, 18 (1898), s. 182-208; Walter A. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 198-309.

⁴⁰ Araştırmacılarca "Bizans"a dair hemen hemen her konuda Yunanlılık vurgusu bariz bir şekilde ön planda tutulmuştur. Buna rağmen asıl vurgulanması gerekenin, baskın bir Yunanlılıktan ziyade *Orbis Romanum*'un bu kısımdaki otoktonlar üzerindeki Hellenistik etki olduğu da söylenmelidir. Böylelikle ikinci plana itilmiş ve âdeta görünmez kılınmış olan otoktonların hakkı da teslim edilmiş olur. Bu konuya dair en iyi anlatı ve değerlendirme için bkz. Mango, *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 19-38.

⁴¹ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 250.

⁴² Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, s. 55-56; Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, s. 23-24, 133, 148-149, 427-429.

⁴³ Bkz. Mes'ûdi, *Mürücü'z-zehab*, I, 250.

⁴⁴ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, çev. A. Göke Bozkurt, İstanbul 2006, s. 20. Constantinopolis'in kuruluşuyla ilgili olarak George Ostrogorsky, çok az şehrin kuruluşunun dünya tarihinde Constantinopolis'inkine benzer bir önem taşıdığını ve kuruluşundan itibaren inşa faaliyetleriyle Hıristiyanlık havasında bir şehir olduğunu belirtir. Bkz. Ostrogorsky 1999, 41-42. Cyril Mango ise, önemli bir detay olarak Constantinopolis'in bir Latinlik merkezi olarak kurulduğunu belirtir. Bkz. *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 22-23.

⁴⁵ Alexander A. Vasiliev, "Constantinopolis'in Kuruluşu", Çev. Tolga Ersoy, *Tarih ve Uygurluk İstanbul Dergisi*, 23 (2013), s. 111.

⁴⁶ Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, s. 43.

⁴⁷ Düşük bir ihtimal de olsa buradaki ayrımı, MS 800'de Papa Leo III (795-816) tarafından kendisine bahşedilen *imperator* ve *augustus* unvanlarını kabul

tamamında, Bizans'a dair olarak üzerinde durulan asıl temanın yine de Hıristiyanlık olduğu son kez bir daha vurgulanmalıdır. Mes'ûdi'nin içerisinde Constantinopolis'i barındıran başlıkları da oldukça çarpıcı ve durumu özetler bir nitelikteyken, "Bizans İmparatorluğu" için bir başlangıç noktası tespit edilmesi gerekiyorsa, yani onun illa Roma İmparatorluğu'ndan ayrı tanımlanması gerekiyorsa, bunun başlangıcı için Ya'kûbî'nin önerdiğinden daha iyi bir tarih ve bundan daha iyi bir isim bulmak gerçekten zor gibidir: *Mülûki'r-Rûmü'l-mütenassıra* yani Hıristiyan Roma İmparatorluğu veya diğer bir ifadeyle *Imperium Romanum Christianum*.

Sonuç

Şimdiye değin araştırmacılarca çok geniş bir literatür meydana getirilmiş olmasına rağmen Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşu hakkında kesin bir sonuca ulaşıldığını söylemek zordur. Bu bağlamda Bizans'ın başlangıç noktası için miladî III. yüzyıl sonlarından başlayan ve takip eden beş asırlık süreç içerisinde kuruluşa veya dönüşüme belirgin bir milât arayan teklifler de yapılmıştır. Tüm bu tartışmalarla birlikte en popülerleri yine de "Bizans" olmasına rağmen "Doğu Roma", "Geç Roma", "Yunan/Grek İmparatorluğu", "Geç İmparatorluk" veya "Ortodoks Roma" vb. başkaca tanımlamalar da ortaya atılmıştır. Bizans olarak tanımlanan bu devletin hüküm sürdüğü toprakların tamamına hâkim olmuş bizlerin söz konusu tartışmanın bir parçası olmamasıysa son derece üzücüdür. Yine de kültürel kodlarımızın önemli bir kısmını oluşturan Ortaçağ Müslümanlarının bu konuda oldukça rasyonel önerileri olmuştur. Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin bazıları, Bizantologların içinden bir türlü çıkamadığı Roma İmparatorluğu'nun dönemsel tasnifi veya "Bizans"ın başlangıç anı hakkında aslında oldukça isabetli olan bir tercih yapmışlardır. Bu konuya dair deneme niteliğindeki bu yazımızda en ilginç ve en gerçekçi önerinin de yine onlardan geldiğini gördük: *Mülûki'r-Rûmü'l-mütenassıra* yani Hıristiyan Roma İmparatorluğu veya Latincesiyle ifade etmek gerekirse *Imperium Romanum Christianum*.

eden Frank Kralı Charlemagne'nin (768-814) halefleriyle Bizans imparatorlarını birbirinden ayırmak için de yapmış olabilir. Bkz. Einhard, 28.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

- el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* Kullanılan Metin: thk. Cemâl Tulbe, vols. I-II, Beyrut 2003.
- Chron. Pasch.* (=Chronicon Paschale) Kullanılan Çeviri: *Chronicon Paschale 284-628 AD*, English translation by Michael Whitby – Mary Whitby, Liverpool 2007.
- Einhard (=Einhard, *Vita Karoli Magni*) Kullanılan Metin: Ed. Georgius Heinrichus Pertz post rec. G. Waitz, Hannoveare 1927.
- Eusebios, *HE* (=Eusebios, *Historia ecclesiastica*) Kullanılan Çeviri: *The Ecclesiastical History*, vol. II, English translation by J. L. E. Oulton, London – Cambridge 1942.
- Eusebios, *VC* (=Eusebios, *Vita Constantini*) Kullanılan Çeviri: *Life of Constantine*, English translation by Averil Cameron – Stuart G. Hall, Oxford 1999.
- Eutr. (=Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*) Kullanılan Çeviri: *Kısa Roma Tarihi*, Türkçe çeviri Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul 2016.
- Halîfe b. Hayyât, *et-Târih* Kullanılan Metin: thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyad 1985.
- Makdisî, *el-Bed' ve't-târih* Kullanılan Metin: haş. Halîl İmrân el-Mansûr, vols. I-II, Beyrut 1998.
- Malal. (=Malalas, *Khronographia*) Kullanılan Çeviri: *The Chronicle of John Malalas*, English translation by Elizabeth Jeffreys – Michael Jeffreys – Roger Scott, Melbourne 1986.
- Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* Kullanılan Metin: thk. 'Afif Nâîf Hatum, vols. I-IV, Beyrut 2010.
- Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf* Kullanılan Metin: [thk. y.]. Beyrut [t. y.].
- Origo* (=Origo Constantini Imperatoris) Kullanılan Çeviri: “Origo Constantini Imperatoris: İmparator Constantinus'un Yükselişi”, Türkçe çeviri Turhan Kaçar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1 (2005), s. 137-150.
- Sokr. (=Sokrates, *Historia ecclesiastica*) Kullanılan Çeviri: “The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus”, Rev. A. C. Zenos, *Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II*, vol. II, Ed. Philip Schaff, Edinburg 1989, s. 1-451.
- Sozom. (=Sozomenos, *Historia ecclesiastica*) Kullanılan Çeviri: “The Ecclesiastical History of Sozomen, Comprising a History of the Church from A.D. 323 to A.D. 425”, Rev. Chester D. Hartranft, *Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II*, vol. II, Ed. Philip Schaff, Edinburg 1989, s. 452-959.
- Suet. *Iul.* (=Suetonius, *Divus Iulius*) Kullanılan Çeviri: *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Türkçe çeviri Gül Özak Türk – Ü. Fafö Telatar, Ankara 2019.
- Taberî, *Târihu'l-umem ve'l-mülûk* Kullanılan Metin: thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, vols. I-XI, Kahire 1976.
- Theoph. (=Theophanes, *Khronographia*) Kullanılan Çeviri: *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, A.D. 284-813*, English translation by Cyril Mango – Roger Scott, Oxford 1997.
- Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî* Kullanılan Metin: thk. Halîl el-Mansûr, vols. I-II, Beyrut 2002.
- Zosim. (=Zosimos, *Historia Nea*) Kullanılan Çeviri: *New History*, English translation by Ronald T. Ridley, Canberra 1982.

Araştırma Eserleri

- Baldwin, Barry, “Malalas, John”, *ODB*, II, 1275.
- Baldwin, Barry, “Lactantius”, *ODB*, II, 1168.
- Beard, Mary, *SPQR: Antik Roma Tarihi*, Çev. İrem Sağlam, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2018.
- Bozkurt, Nahide, *Müslüman Tarihçilerin Dünya Tarihi Tasarımları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.
- Brooks, E. W., “The Arabs in Asia Minor (641-750), from Arabic Sources”, *The Journal of Hellenic Studies*, 18 (1898), s. 182-208.
- Bruun, Patrick, “The Victorious Sings of Constantine: A Reappraisal”, *The Numismatic Chronicle*, CLVII (1997), s. 41-59, pls. 17-19.
- Bury, John Bagnell, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, I, MacMillan and Co., London, 1889.
- Cheyne, Jean-Claude, *Bizans Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, 2. Basım, Dost Kitabevi, Ankara, 2016.
- Diakov, V.; Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi II: Roma Tarihi*, Çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. A. Göke Bozkurt, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2006.
- el-Cheikh, Nadia Maria, *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012.
- Gregory, Timothy E.; Cutler, Anthony, “Constantine I The Great”, *ODB*, I, 498-500.
- Gündüz, Şinasi, *Sâbiiler Son Gnostikler*, 2. Basım, Vadi Yayınları, İstanbul, 2016.

- Haldon, John, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2017.
- Herrin, Judith, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1890-0804-11
- Kaçar, Turhan, "Origo Constantini Imperatoris: İmparator Constantinus'un Yükselişi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1 (2005), s. 135-155.
- Kazhdan, Alexander P.; Baldwin, Barry, "Eusebios of Caesarea", *ODB*, II, 751-752.
- Mango, Cyril, *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 5. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Rogers, Guy M., "The Crisis of the Third Century", *Belleten*, LIII/205 (1988), s. 1509-1526.
- Rosenthal, Franz, *A History of Muslim Historiography*, 2. Basım, E. J. Brill, Leiden, 1968.
- Stathakopoulos, Dionysios, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, Çev. Cumhuriyet Atay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Şan, Erman; Baz, Ferit, "Mülükü'r-Rûm: Ya'kübi'ye Göre Roma İmparatorları", *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2 (2016), s. 427-441.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 2. Basım, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 11. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Timothy E. Gregory – Anthony Cutler, "Labarum", *ODB*, II, 1167.
- Timothy E. Gregory – Anthony Cutler, "Milvian Bridge", *ODB*, II, 1375.
- Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Vasiliev, Alexander A., "Konstantinopolis'in Kuruluşu", Çev. Tolga Ersoy, *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 23 (2013), s. 111-114.
- Vasiliev, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2016.
- Walter A. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çev. Mehmet Özey, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- Yulianoviç Kraçkovskiy, İgnatij, *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva – Leningrad, 1957.